

АЛЬТЕРНАТИВНІ ХУДОЖНІ ВЕРСІЇ МИНУЛОГО В ЛІТЕРАТУРІ СЬОГОДЕННЯ: СПРОБА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемам співвідношення реальності й літератури, взаємозв'язку людини та історії. Дослідження міжкультурних комунікацій в художньому просторі розкриває універсальність сучасної естетики. Такий підхід підкреслює дослідження сучасних варіацій жанрової взаємодії романної та новелістичної форм. Розкриттю художнього потенціалу епічних творів історичної проблематики сприяють варіації розповідних інстанцій на відповідних рівнях художньої комунікації.

Ключові слова: історія, інтерпретація, постмодернізм, альтернативне моделювання.

Статья посвящена проблемам соотношения реальности и литературы, взаимосвязи человека и истории. Исследование межкультурных коммуникаций в художественном пространстве раскрывает универсальность со эстетики. Такой подход подчеркивает исследование современных вариаций жанрового взаимодействия романной и новеллистической форм. Раскрытие художественного потенциала эпических произведений исторической проблематики способствуют вариации повествовательных инстанций на соответствующих уровнях художественной коммуникации.

Ключевые слова: история, интерпретация, постмодернизм, альтернативное моделирование.

This article analyzes the problem of reality and literature interrelation and the problem of man and history relations. The research of the transcultural communications in the artistic space, allows to define modern aesthetics as the universalistic functions. Such approach underlines research of modern variations of genre co-operation of form of novel and short story. Underlined narrative hierarchies' nuance peculiarities at the corresponding levels of fiction communication contribute to exposure of a artistic potential of historical prose works.

Key words: history, interpretation, post-modernism, alternative analog.

Актуальні питання міфологізації історичної свідомості, аналіз ідеологічної практики поширення наративних версій історичних фактів не раз опинялися в центрі дискусій. Зокрема, різні аспекти такого перегляду й осмислення історичного матеріалу висвітлено в роботах О. Лобіна, Д. Володихіна, В. Новикова, І. Чорного, М. Лисакової, Б. Ланіна, Ю. Арської, В. Халізева, Ю. Шатіна, О. Еткінда та інших авторів. Проблема ревізії історії сучасною художньою літературою продовжує привертати дослідників. Твердження про нове прочитання, реінтерпретацію історичних подій, міфологізацію минулого в масовій свідомості, спроби переписування або творення альтернативної історії впродовж останніх років залишаються предметом дискусій істориків різних країн і є виявом загального стану сучасної гуманітаристики.

Спроби осмислити й артикулювати ситуацію формування нових культурних моделей у проекції на структуру гуманітарних наук апелюють до праць Р. Барта, Ж. Батая, У. Еко, А. Моля, М. Фуко та інших мислителів. Переконструювання фрагментів історичного буття продовжує привертати увагу як істориків, так і письменників і літературознавців.

«Протягом останніх кількох десятиріч, – пише Е. Доманська, – історія як дисципліна, що виробляє обов'язкове знання, була об'єктом критики збоку дослідників, які репрезентують авангардні напрямки сучасної гуманітаристики (конструктивізм, деконструкція, текстуалізм, наративізм, новий історизм). Ця критика була спрямована, зокрема, проти класичної концепції істини, об'єктивності історичного знання та «прозорого» розуміння джерела» [Доманська 2012: 14].

Метою цієї статті є спроба узагальнити поширені версії альтернативного моделювання історії в художньому творі. Стаття не претендує на всеохопність матеріалу: у роботі представлено зразки творів, що обумовлюють дослідження історичних подій як множинних наративів і зосереджені на інтерпретації історичних фактах як дискурсивних явищ, предметів для обговорення. Матеріа-

лом для спостережень слугують тексти, що дають змогу простежити найбільш поширені, на нашу думку, моделі кореляції історичної і художньої свідомості в сучасній літературі.

Відоме зображення альтернативної історії в романі В. Аксьонова «Острів Крим» (1979, 1981). «Фатерланд» (1992) – роман-трилер англійського письменника Р. Харріса, який розповідає про події 1964 року після перемоги Третього рейху. Можливій війні СРСР і Японії присвячено твір Н. Сорде «Апельсини Ялти» (1996). С. Штирлінг у жанрі антиутопії вибудовує версію історії нацистського майбутнього у «Марші через Грузію» (1991). С. Корнвелл пропонує модель світового панування Третього рейху у творі «Філадельфійський експеримент II» (1992). У паралельній дійсності, де переміг нацизм, перебуває героїня повісті Д. Куінна «Після Дахау» (2001). М. Фарнеті у творі «Нова імперія Сходу» (2006) уявляє Італію як наддержаву від Ефіопії до Уральських гір, що разом із Британією і США перемогла Радянський Союз.

У літературно-критичних студіях наявні діаметрально протилежні погляди: від думок про домінування альтернативних художніх версій історичного минулого в сучасній літературі до повного несприйняття такого підходу. Особливо гострі оцінки викликали твори, де картина ймовірного майбутнього вибудовується не за принципом антиутопії, а як версія можливого Ельдорадо. Так, С. Абрамов у повісті-фантазмагорії «Тихий янгол пролетів» (1999) змальовує Росію після поразки Німеччині як демократичну державу західного зразка. Схожі настрої спостерігаємо в романі А. Лазарчука «Інше небо» (1993).

Чимало авторів звертаються до гротескної манери письма, фольклорно-анекдотичних традицій в осмисленні історичних альтернатив, як В. Кожелянко у свідомо провокативному романі «Дефілада» (2000) [Кожелянко 2000].

Роман О. Громова «Ісландська карта» (2006) написано в жанрі не тільки альтернативної історії, а й альтернативної географії [Громов 2006]. На початку XXI ст. російська монархічна держава

змагається за глобальний вплив із Німеччиною, Великобританією та Францією. Карта світу в романі О. Громова суттєво відрізняється від справжньої, адже на ній немає ані Північної, ані Південної Америки, а всю цю територію охоплює океан. Відмінності мапи в семіотичному, вербальному сенсі від географічного світу як території («Карта не є територія» А. Коржибські, «Карта перечитування» Г. Блума) набувають у літературі постмодернізму різних акцентів.

Імовірні реконструкції історичних подій у художньому творі можуть спиратися на містифіковані писемні джерела, факти, зв'язки. Мотив винайденого рукопису організовує сюжет у романі знаків В. Єшкілева й О. Гуцуляка «Адепт» (1993). «За офіційною версією текст, умовно названий «Свідомством Олексія Склавина про сходження до Трьох Імен», знайшов чернець із Нового Афону Савватій, який з дозволу Константинопольського Архієпископа, Вселенського Патріарха Афінагора Першого у 1978 році від Різдва Христового оглядав бібліотеки монастирів Константинопольської патріархії. Поважні вчені аргументовано довели, що знайдений рукопис є підробкою, фальсифікацією, незаконним створінням у звірятику літописної белетристики та історичних свідчень. Інші, не менш поважні вчені, навпаки, не бачать вагомих причин, які б не давали можливості повірити у правдивість викладених у тексті історичних подій», – пропонують автори роману «Адепт» свою версію історії рукопису [Єшкілев 2008: 5].

Твір В. Єшкілева «Богиня і Консультант» (2008), як і роман «Адепт» (1993), – авторська версія альтернативної концепції історії, побудованої на засадах теорії всесвітньої змови. Так звана «конспіративна політологія», що ґрунтується на залученні здобутків нейролінгвістичного програмування й надможливостей містичних артефактів, визначає зміст діяльності Валерія Петровича Мітеліка – головного персонажа «Богині і Консультанта». Одвічну планетарну гру сил Світла й Пітьми окреслено в романі через зміщення просторово-часових планів художнього зображення, уве-

дення в структуру оповіді снів, що відбивають множинні паралельні реальності [Ешкілев 2009: 74].

Героїня твору Д. Кіша «Енциклопедія мертвих», від імені якої ведеться оповідь, опинилася на ніч у швейцарській Королівській бібліотеці, кожен зал якої був присвячений одній літері. Споглядаючи снігові вершини, зелені луки, квіти на деревах, чуючи дзвони сільської церкви, героїня поринає у світ свого батька, знаходить тут усе, що було з ним на землі, бо енциклопедія – «це спосіб, в якій описані людські стосунки, зустрічі, краєвиди, ота ряснота деталей, з яких складається людське життя» [Кіш 1998: 110]. Але потрапити до неї можуть тільки ті люди, про яких не згадують інші енциклопедії. У творі Д. Кіша наявна думка про унікальність кожної особистості й неповторність індивідуального життєвого шляху, тобто мікроісторії. Зосередження на мікроісторії в останні роки все активніше привертає увагу фахівців. Історіографії цього питання вже присвячено чимало наукових розвідок. Цікаво, що ще в 1965 році питання мікроісторії обіграв Р. Кено в романі «Блакитні квіточки» («Les Fleurs bleues»).

«– ...Скажи, чи належить цей базельський церковний собор світовій історії?»

– Так-так. Світовій історії в цілому.

– А мої малі гармати?

– Загальній історії зокрема.

– А весілля моєї дочки?

– Навряд чи навіть і до історії подій. У кращому разі до мікроісторії.

– До ч-чого? – гаркнув герцог д'Ож. – Що це, до біса, за мова?» [Кено 2001: 303]

Митці-фальсифікатори Сидролен і герцог д'Ож спілкуються в 1964 році, хоча герцог розпочав свою мандрівку в часі і просторі ще вісімсот років тому. З герцогом читачі зустрічаються через кожні 175 років. Він підробляє артефакти, тоді як Сидролен займається підробками написів невідомого хулігана. У довгих розмовах

чимало уваги приділено тому, що саме слід уважати історією [Кено 2001: 113].

Оригінальну версію прочитання історії Візантійської імперії пропонує сербський фантаст Велимир Чугус Казимир в оповіданні «Певне судження про Візантію». Завдяки еклектиці природно-культурного ландшафту в оповіданні створено фрагментарний образ минулого: *«Оті конусоподібні піщаники, розкидані по грецьких островах, де повно вольфраму й сміття, яке залишають по собі туристи, ті нікелеві скелі, стрункі маяки, чагарники, рухомі ферити, поети-декаденти, сіро-оливкові колонії богомолів, сушена риба й неодмінні рибалки та крамарі мають свою передісторію, гортанний перелом рас, давній поклик минувшини»* [Казимир 2004: 116]. Історія сприймається автором передусім як нарація, адже *«кожен народ має своє море, свої трафальгарські битви, кожне закінчення – уявлення про початок»* [Казимир 2004: 116] і *«в історії давнього світу, та й у пізніші часи, було чимало таких кривавих басчок. Для мене однією з найцікавіших є, безперечно, та, в якій йдеться про існування Візантії»* [Казимир 2004: 116].

Достовірність, історична правда постають категоріями ефемерними, оскільки для того, *«щоб вивести на чисту воду всю історію з Візантією, я мушу кількома різними способами надати докази, які підтверджують або заперечують існування Візантії»* [Казимир 2004: 118]. Подальший зміст оповідання – вільна фантазійна гра з мистецьким, духовно-містичним, науковим дискурсами. Твір побудовано на конструюванні не існуючих фактів, фантазмагоричних псевдонаукових джерел, іронічному моделюванні дослідницької діяльності: *«Якщо вже зайшла мова про археологів, повчальним є коротенький начерк Беланії Вукович, відомої політичної діячки. Вона вважає, що:*

«... матеріальні пам'ятки Візантії або як роблять археологи – пояснення т.зв. великих археологічних відкриттів:

1. Археологи самі створюють, закопують і відкопують руїни.

2. Археологи знаходять залишки руїн, які ще античні будівельники й археологи залишили їм як фальшиве свідчення про свою культуру.

3. *І в першому, і в другому випадку археологія відкриває не реальність, а оману»* [Казимир 2004: 117–118].

Фактографічність можлива лише там, де є живі свідки подій. В інших випадках ідеться не про історичний факт, а про існування певної події як предмету розмов. *«Те, що існує – це те, що впливає, тож історія – вже не облік сумнівних даних, а показ голих фактів. Робимо висновок, що історія – це останніх сто-сто п'ятдесят років, тобто період, для якого можна роздобути живих свідків. Усе інше знаходиться у сфері уяви, спекуляції й наупризації часу та простору»* [Казимир 2004: 118].

До географічних доказів існування Візантії додано дві карти, а також своєрідний коментар, де історико-педагогічні відомості та філософемі створюють загальний ефект казуїстичного мовлення: *«З теорії Макровізантії згодом розвинулась андрагогіка та споріднені з нею науки для дорослих, у той час як з Мікровізантії розвинулась педагогіка. Географічні описи і однієї, і другої сторін є всебічними і послідовними, а, крім того, чисто емоційна позиція визначається крилатими висловами “Краса у великому” і “Краса у малому”»* [Казимир 2004: 131].

Посилюють іронічну наукоподібність чисельні «документальні» джерела, зокрема: *«Серію переконливих статей написав хансамоук мета- й астрофізик Лойо Кокош'як, «Візантія, за і проти», «Чого хочуть Палеологи?», «Наскільки Гете обманює» (у продовженні) – «Містра – мустра», «Ісландія – талосократія до Крита?» та ін., усі в «Бранковій зорі» та «Боснійському горицику» 1908 – 11»* [Казимир 2004: 134].

«Яким є дійсний вплив народної пісні на формування вірувань про Візантію? Перш ніж питання дійде до якого-небудь авторитетного англіста, звертаємо увагу на свічення баби Жваки (записано у Сремському Піштевці № 4987, збірка пок. Паї Струдели),

тобто на цілісну картину, яку дає пісня «Застрілися серб, росіянин і американець...». Цим будуть розбиті дощенту всі опоненти [Казимир 2004: 135].

В оповіданні В. Ч. Казимира образно окреслено подальший діалог між історичними й літературними наративами: *«Таким, чином, величезну порожнечу поміж далекими світами минувшини і нами усе більше й більше починають заповнювати флюїдні диваки сакрального вигляду. Сморід склепів, страх лікарень і попеляста барва античності є справою літератури. І якої літератури!»* [Казимир 2004: 118].

Отже, у результаті огляду творів історичної тематики, об'єднаних спробою альтернативного моделювання та інтерпретації історичних подій, у роботі виявлено таке:

1. Подієвий конструкт може розгортатися як версія іншого ходу історичних подій. Зокрема, низку творів зосереджено на тому, яким би було життя у світі за умов збереження Росією статусу монархії або перемоги Німеччини у Другій світовій війні тощо.

2. Зсув історичних епох увиразнює фрагментарність буття, переживання й особисту історію однієї людини. Такий підхід поширений в сучасній історіографії і відомий як мікроісторія. В історичній епіці локальна життєва історія персонажа часто співвіднесена з паралельною або дзеркальною історією його двійника.

3. Елементи гри і фантастики стають продуктивними засобами художньої організації творів історичної тематики. Тут пріоритетним є введення в структуру художнього тексту псевдодокументів, карт вигаданих чи ймовірних територій тощо.

4. Ідеться про наявність двох тенденцій моделювання альтернативної історії, переміщення в часі і просторі – катастрофізм, утілений переважно в жанрі антиутопії суспільно-політичної проблематики, і фантазмагорія, іронія, вільна гра з історичними фактами й фіктивними відомостями.

5. Культурно-цивілізаційні проєкції, конструкти карти й території історичної літератури сприймаються в сучасній гуманіта-

ристиці як вияв боротьби та взаємного накладання «деревинної» і «ризоматичної» світоглядних парадигм.

6. Художнє втілення варіацій універсальних філософсько-культурологічних метафор постмодернізму «світ – текст – книга – словник – енциклопедія – архів – бібліотека – лабіринт» відкриває простір для подальших пошуків і літературознавчих узагальнень, адже ці образи є виявом семіотичної культурної моделі бібліотеки-лабіринту, окресленої У. Еко. Фантастичні версії минулого й гіпотетичного майбутнього продовжують поставати у творчій уяві митців, і, відповідно, залишають простір і перспективу для літературознавчих досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Громов 2006 – Громов А. Исландская карта / Александр Громов. – М. : ЭКСМО, 2006. – 448 с.
- Доманська 2012 – Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; [перекл. з польськ. та англ. В. Склокін / ред. В. Склокін і С. Троян]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
- Єшкілев 2008 – Єшкілев В. Адепт. Роман знаків / Володимир Єшкілев, Олег Гуцуляк. – Х. : Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 240 с.
- Єшкілев 2009 – Єшкілев В. Богиня і Консультант: [роман] / Володимир Єшкілев, Олег Гуцуляк. – Х. : Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2009. – 320 с.
- Казимир 2004 – Казимир В. Ч. Певне судження про Візантію / Велимир Чургус Казимир // Дам'янов С. Антологія сербської постмодерної фантастики. – Л. : Піраміда, 2004. – С.116 – 135.
- Кено 2001 – Кено Р. Упражнения в стиле : Романы, рассказы и др. / Р. Кено ; [пер. с фр.; послесл. В. Кислова ; комм. И. Волевич, А. Поповой, В. Кислова]. – СПб. : Симпозиум, 2001. – 618 с.
- Кіш 1998 – Кіш Д. Енциклопедія мертвих / Данило Кіш ; [пер. з серб. А. Татаренко]. – Л. : Класика, 1998. – 147 с.
- Кожелянко 2000 – Кожелянко В. Дефіляда в Москві / Василь Кожелянко. – Л. : Кальварія, 2000. – 160 с.
- Стаття надійшла 16 вересня 2013 р.*